

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Կ Ա Մ Ա Ր Ը

ԳՈԹԱԿԱՆ ՈՃԻՆ ՄԷՁ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ» 1940, էջ 65 - 68)

f.

ՀԱՅ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏԸ ՇԻՆՈՒԱԾԱՆԻԻԹԻՆ ԱՌՋԵԻ

Ճարտարապետութիւնը գեղարուեստի միակ ճիւղն է , ուր զգացողութիւնը ամէնէն քիչ տեղը բռնած է : Թէեւ կան հեղինակներ , նոյն իսկ մեր մէջ՝ ալ , որոնք կը ջանան զգացողութեան տալ կարեւոր դերք մը ճարտարապետութեան մէջ , սակայն՝ ստիպուած ենք ըսել թէ անոնք կը սխալին իրենց ենթադրութեան մէջ : Այս հեղինակները ընդհանրապէս ճարտարապետութեան կը նային դուրսէն , գեղարուեստագէտի աչքով միայն , ինչպէս պիտի նայէին նկարի մը : Ճարտարապետութիւնը եւ շինութիւններու արուեստը ներսէն տեսնելու համար՝ պէ՛տք է ճարտարապետ ըլլալ , այսինքն կառուցանող : Ա՛յն ատեն պիտի տեսնուի որ փարտապետութեան մէջ մեծագոյն տեղը՝ շինուածա-
նիւթն է որ կը գրաւէ . ասիկա է որ խորքին մէջ կը պարտադրէ այս կամ այն ձեւեր շինուածքին նկատմամբ :

Ճարտարապետական բոլոր ոճերը կախում ունեցած են շինության իրարից ընդհանուր կարելիություններից:

Երբ ոճ մը ձեւաւորուած է արդէն շինուածանիւթին կարելիութիւններու սահմանին մէջ, այն ատենն է որ մանրամասնութիւններուն մէջ կրնան երեւան գալ զանազան դեղեցկադիտական նկատողութիւններ եւ կերտաւորումներ. որոնք առ հասարակ ուշադրութիւնը կը դրաւեն ոչ – ճարտարապետ հասարակութեանէն եւ կ'անցնին՝ սխալ մեկնաբանութեամբ մը՝ որպէս ոճին բուն յատկանիշերը :

Քաղաքակիրթ ժողովուրդներէն մինչեւ Ուկրաինոյ բնիկները, իրենց շինուածքները ձեւաւորած են՝ համաձայն ունեցած շինուածանիւթերու կարելութիւններուն :

Փայտէ գուրկ Հելլադան, առատօրէն գործածեց իր մարմարի պաշարը եւ յղացաւ ճարտարապետական այնպիսի յարգարումներ, որոնք իրագործելի են քարի գործածութեամբ: Հիւսիսի փայտաշատ երկիրներու ոճերը կը ներ-
չնչուին փայտին ներկայացուցած կարելիութիւններէն: Փայտէ եւ քարէ
գուրկ երկիրները, իրենց կառուցումներու ձեւերը այնպէս գծեցին՝ որ կարելի
ըլլան իրագործուիլ աղիւսի գործածութեամբ: Նոյն իսկ Ուիկիանիոյ բնիկը,
իւ հիւզակը ստիպուած է շինել այն ձեւով, որով կարելի է եղէգի եւ պանանի
տերեւներուն գործածութիւնը:

Ուրեմն, հարտարապետական ձեռքը ծնունդ են շինուածանիւթի ընձեռած կարելիութիւններուն:

Ճշմարտութենէ հեռացած կ'ըլլանք, եթէ տարակուսինք թէ մարդիկ իրենց բնակարանները շինեցին իրենց շրջապատ գիծերէն ազդուած եւ անոնց հետեւողութեամբ :

Ղուլթեամբ: Բնական է թէ այսօր, քսաներորդ դարուն մէջտեղը, փոխադրութիւններու անհամեմատ դիւրութիւնները եկած եւ խաթարած են այս ճշմարտութիւնը առ երեւոյթս: Սակայն՝ իրականութեան մէջ՝ ան միշտ ի զօրու է, մանաւանդ՝ հին դարերու նկատմամբ, երբ կը կերտուէին ճարտարապետական ոճերը: Այս տեսակէտէն՝ հայկական ճարտարապետութիւնը կը ներկայանայ գերազանցապէս «Քարի փարտաբանութիւն» մը. իսկ հայ ճարտարապետը՝ «Քարագործ» վարպետ մը:

«Բարագործ» վարպետ մը։
Այսպէս կը վկայեն, մեզի հասած շինուածքներէն զատ, բոլոր յիշատակութիւնները զորս ըրած են, աւաղ շատ ժուժկալօրէն, մեր հին մատենագիրները, երբ կը խօսին այս կամ այն ճարտարապետի մասին։ Օրինակ՝ Ստեփաննոս Ասողկէ՛կ՝ իր «Պատմութիւն Տիեզերական»ին մէջ կը գրէ Կ. Պոլսոյ Ս. Սոփիայի զմբէթին վերաշինման առթիւ։
«... վասն որոյ բազում ջանք եղեւ արհեստաւոր ճարտարացն յունաց առ ի վերստին նորոգել։ Այլ անդ զիպեալ ճարտարապետին հայոց Տրդատայ քաղաքին տայ զօրինակ շինուածոյն»⁽¹⁾։
Եւ ինչո՞ք, նոյն իսկ այսօր ալ, արեւելեան

[illegible]

յին (պատ. 4.) :
Հայ ճարտարապետը, ուրեմն, կատարելապէս տիրացած էր «քարը գործածելու» արուեստին : Ասոր ասպարոյցները ունինք մեր առաջ բերած հայ յիշատակարաններուն մէջ : Հայ վարպետը իր փափաքին համաձայն, յաջողած է շատակարաններուն մէջ : Հայ վարպետը ինքիւրներու նկատմամբ այնպիսի քարագտնել ճարտարապետական փափուկ խնդիրներու նկատմամբ այնպիսի քարագտնել լուծումներ, որոնք իրապէս միայն կարելի էին քարի բոլոր յատկութիւններ լուծումներ, որոնք իրապէս միայն : Ուրիշ ազդերու մօտ, նման լուծումներ կարելի եղան փայտի եւ աղիւսի գործածութեամբ միայն :
Հայ վարպետին մօտ, զինքը անզգայարար տա-

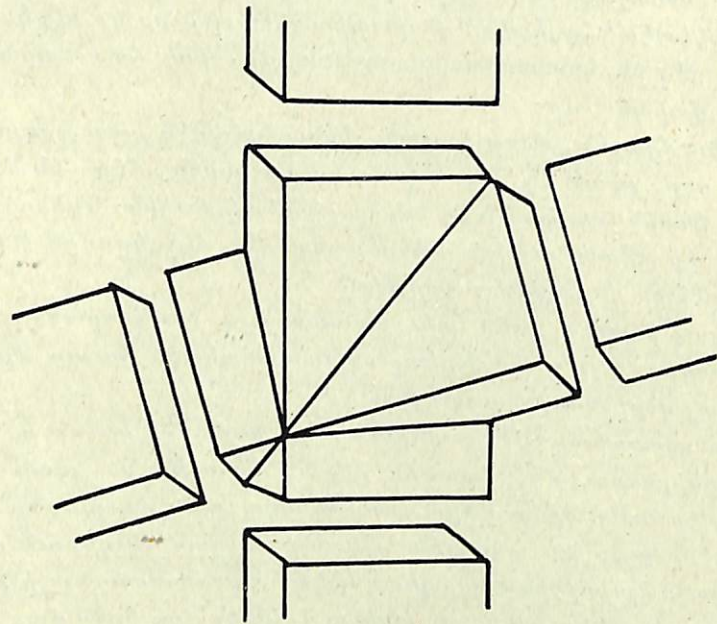
կարելի եղան փայտի եւ աղիւսի գործածութիւնը զարգացնելու համար՝ Գարէ շինելու այս մարմաջը հայ վարպետին մօտ, զինքը անղզալարար տա-
րաւ յղանալու ինքնատիպ շինուածածեւ մը, զոր կը կոչենք Հայկական ոն:
Այս ոճը ծնունդ է, ուրեմն, ճարտարապետական խնդիրներուն միայն քարէ
լուծումներ տալու կամքին: Այս կերպով է որ ստացուեցաւ ինքնատիպ հայ-
կան ճարտարապետական ոճը:

(1) Ստեփաննոս Ասողիկ: Պատ. Տեղ. գերբ Գ. գլուխ ԻԷ: De la trompe aux mukarnas. Gazette de beaux arts 1931:

(2) M. Hautecoeur: De la trompe
Հագմավեպ» Ապրիլ - Յուլիս 1940

կական կաթողիկէն⁽³⁾, բիւզանդացոց իւրացուցած ողնոյցաւոր (pendentif) դմբէթը, սրակտուց աղեղը եւ աղեղախուրձը: Այս բոլորը կը կազմեն հայկական ոճին հիմերը եւ քարաշէն լուծումի մը հետեւանք են:

Հայ ճարտարապետը ըլլալով վարպետ քարագործ մը, բնական է որ իր արհեստին իսկ բերումով՝ խորշէր փայտաշէն եւ կամ աղիւսաշէն կերտուածքներէ, եւ կարելիին չափ ջանար խուսափիլ անոնց դործածութենէն: Այս խոր-

Պատ. 4. - Հաղբատի աղեղախուրձերու աղեղակապ քարերէն մէկին ներկայացումը
Նկար Պալթրուկայթիսի

ջանքը այնքան զօրաւոր եղաւ, որ հայը նոյն իսկ խուսափեցաւ փայտաշէն օժանդակ կաղապարներ դործածելէ, ամէն անգամ որ հնար եղաւ: Եւ կամ ջանաց փայտի եւ աղիւսի օժանդակութիւնը վերածել իր ամէնէն պարզ արտա-յայտութեանը:

Չգարմանանք եւ յերիւրանք չկարծենք հոգեկան այս երեւոյթը: Այսօր իսկ, ճարտարագիտական աշխարհին մէջ, մասնագէտները ոչինչ կը գտնեն աւելի գեղեցիկ ու յարմարագոյն քան իրենց մասնագիտութիւն ըրած նիւթը՝ որպէս շինուածանիւթ, եւ կը յղանան անկարելի շինուածածեւեր, միայն եւ միայն իրենց նախասիրած նիւթը կարենալ դործածելու համար: Երկաթաշինութեան մասնագէտը, երկաթաղիւսի (Béton armé) մասնագէտը, ատաղձագործ մասնագէտը, ամէնքն ալ կը նախընտրեն մի միայն իրենց նախասիրած նիւթովը շինել:

(3) Հայկական կաթողիկէին կազմութիւնը, ոմանք կը տանին կը կապեն զգացական խնդիրներու հետ. ինչ որ իրապէս սխալ է եւ պարզապէս գրական տեսութենէ (speculation) մը անդին չի կրնար անցնիլ: Հայկական կաթողիկէն իր նիւթապէս փոքր յարգարումովը ո՛չ մէկ ատեն չի կրնար տալ, դէպի վեր բարձրացած աչքերու, երկնակամարի պատրանքը. թերեւս այդ պատրանքը տայ Ս. Սոֆիայի մեծակառոյց դմբէթը, բայց երբեք հայկական կոնսոկը դմբէթը: Այս մասին պիտի խօսիմ ուրիշ մէկ աշխատութեանս մէջ «Ծածկոյթի խնդիրը հայ ճարտարապետութեան մէջ»:

Տարիներ առաջ, երբ ուսանող էի, համալսարանին որմնադրութեան դասախօսը կ'ըսէր իր աշխատակիցին՝ երկաթաղիւսի դասախօսին մասին.

- Եթէ ձեռքէն դայ, մեզի երկաթաղիւսէ փողկապներ դնել պիտի տայ...:

Ուրեմն, ասիկա հոգեբանական երեւոյթ մըն է, շինութիւններու աշխարհին մէջ եւ որմէ կը տեսնենք թէ նաեւ հայ վարպետը զերծ չէ մնացած, բարեբախտաբար: Պէտք է ըսել նաեւ, թէ Հայաստան՝ հարուստ դանազան քարերու տեսակներով, հակում կը ցուցնէր աւելի քարագործ դառնալու քան ատաղձագործ:

Հայ ճարտարապետին համար շատ դիւրին պիտի ըլլար շինութիւններու լուծումներ դտնել աղիւսի եւ կամ փայտի օժանդակ կաղապարներու դործածութեամբ: Այս պարագային՝ անիկա մէջտեղ պիտի չբերէր հայկական ինքնատիպ ոճը եւ պիտի չյղանար շինուածածեւեր, որոնք այսօր այլ ոճերու փառքը կը կազմեն:

Պէտք է ըսել, թէ դանազան շինուածածեւերու քարաշէն վերջնական ձեւաւորումները չստացուեցան մէկ օրէն միւսը: Տասնեակ տարիներու եւ նոյն իսկ դարերու ընթացքին է որ աստիճանաբար տրուած առաջին լուծումը յաջորդաբար բարեփոխուելով՝ հասաւ կատարելութեան:

Օրինակ՝ հայկական կաթողիկէն Տեկոյի նախնական «կաթողիկէ»ն մեկնելով (Ե. դարուն), Անիի «Ս. Աստուածածին»ի կատարելագործուած կաթողիկէին հասնելու համար (Ժ. դար), հարկ եղաւ ամբողջ հինգհարիւր տարուան պրպտում, փորձ ու յամառ աշխատանք:

Չմոռնանք սա իրողութիւնը, թէ ճարտարապետական ոճերը չեն ձեւաւորուիր քանի մը տարիներու ընթացքին: Անոնք քաղաքակրթութեան մը արտայայտիչն ըլլալով, դարերու ընթացքին է որ կը ստանան իրենց վերջնական ձեւաւորումը:

Ճարտարագետ

Ս. ձեզԱՀԻՐՁԵԱՆ

(շարունակելի)